

พงศาวดารภาคอีสาน

ฉบับของ

พระยาขัตติยวงษา (เทศา อนุรักษ์เอ็จ)

พิมพ์ในงานปลงศพ

นางศรีสุภา (โต เอี่ยมศิริ)

ณ เชียงบรรมบรรพต

วัดพระเกตุ

เมื่อปีมะเส็ง พ.ศ. ๒๔๗๒

พิมพ์ที่โรงพิมพ์ศิริหงส์

ใช้ประโยชน์เพื่อการศึกษาวิจัยเท่านั้น

For educational and research purposes only

โดย ผู้ใช้ทั่วไป

ดาวน์โหลดเมื่อ 25/05/2569 00:09:52 และ หมดอายุ 24/06/2569

สำหรับในการที่จะปลงศพมารดาของภรรยาข้าพเจ้า ข้าพเจ้า
ได้รับปากไว้ จะเป็นผู้จัดการหาหนังสือสำหรับพิมพ์ช่วย เพื่อ
ได้สนองคุณแก่ท่านที่ได้มีความกรุณาในงานนี้ แต่เมื่อยังไม่มี
กำหนดว่าจะทำกันเมื่อไรแน่ ข้าพเจ้าก็นึกเสียวว่า คงจะมีเวลาอีก
นานวัน หนังสือที่รับปากไว้ว่าจะหาพิมพ์ขึ้นนั้น รอไว้เลือก
หาต่อเมื่อมีเวลาว่าง ๆ ก็ได้ จึงเป็นอันนอนใจ ครั้นต่อมาคิด
ว่าจะทำกัน ก็กำหนดวันอย่างกระชั้น เกือบจะกลับตัวไม่ทัน
ได้พยายามค้นเรื่องเก่า ๆ ที่มีอยู่ออกมา จึงได้พบหนังสือ
พงศาวดารภาคอีสาน ซึ่งพระยาขัติยวงษา (เหลา ญร่อยเอ็จ)
เป็นผู้เก็บรวบรวมไว้ และจัดส่งมาให้เมื่อ ร.ศ. ๑๓๐ (พ.ศ.
๒๔๕๔) ครั้งข้าพเจ้ายังรับราชการอยู่ที่มณฑลอุดร (ต่อมาแยก
เป็นมณฑลอุบลกับมณฑลร้อยเอ็ด และบัดนี้ยุบมณฑลอุบลกับ
มณฑลร้อยเอ็ดเข้ามารวมขึ้นกับมณฑลนครราชสีมา) เมื่อตรวจ
ดูก็คิดเห็นว่าถ้าจะพิมพ์ขึ้นแต่จะเพาะ ก็ออกจะได้หนังสือน้อย
ยกไปสักหน่อย ทั้งข้อความบางคำเป็นภาษาไทยน้อย ซึ่งใช้กัน
อยู่ทางแถบนั้น ควรจะต้องอธิบายคำศัพท์นั้น ๆ ด้วย บางท่าน
จึงจะอ่านเข้าใจดี กับอีกประการหนึ่ง จลศักราชที่กล่าวไว้นั้น
ควรจะได้มีการสอบสวนกับเรื่องอื่น ๆ ให้ได้ผลมากที่สุดที่ควร
ทำได้เสียก่อน เพราะการที่คัดลอกต่อ ๆ มาเช่นนั้น อาจจะมีการ

๒

คลาดเคลื่อนได้อยู่บ้าง เมื่อคิดไปเช่นนั้น ก็มักจะรวนเรในใจมาก
จนทุกที ครั้นหวนมาคิดคอกทหนงว่า ถ้าไม่จัดการพิมพ์หนังสือ
นั้นจนไว้เสีย ฉวยว่าต้นฉบับนั้นสูญหายไป ก็จะทำใหม่ได้ด้วย
ยาก และจะทำให้เกิดความเสียหายภายหลัง จึงเป็นอันตกลง
พิมพ์หนังสือนั้นตามต้นฉบับเดิม โดยมีได้แก้ไขข้อความ
สำนวนหรือสอบสวนจุดศักราชที่กล่าวไว้ประการใด นอกจากนี้
จะแก้ตัวสะกดการันต์บางแห่งให้ถูกต้องกับที่นิยมใช้กันอยู่เท่านั้น
ส่วนคำภาษาไทยน้อยบางคำ ซึ่งเห็นว่าควรจะมีคำอธิบาย ก็ได้
อธิบายไว้บ้างอย่างสังเขปตามที่ควรจะทำได้ในเวลาอันน้อย และ
การทำโดยรีบร้อนเช่นนั้น ย่อมจะมขาดตกบกพร่องและคลาด
เคลื่อนอยู่บ้างเป็นธรรมดา จึงขอประทานอภัยไว้ ณ ที่นี้ด้วย

วันที่ ๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๗๒

พระอภัย ชวาระพินิจ

ใช้ประโยชน์เพื่อการศึกษาวิจัยเท่านั้น

For educational and research purposes only

โดย ผู้ใช้ทั่วไป

ดาวน์โหลดเมื่อ 25/05/2569 00:09:52 และ หมดอายุ 24/06/2569

(สำเนา)

เมืองร้อยเอ็ด

วันที่ ๒๐ มีนาคม ร.ศ. ๑๓๐

พระยาขัตติยวงษา เมืองร้อยเอ็ด มายังท่าน หลวงจรูญ
ชวนะพัฒน์ ข้าหลวงกรมการ มณฑลอิสาน อุบล ฯ
บัดนี้ ข้าพเจ้าได้คัดพงศาวดารมาให้ท่านด้วยแล้ว เมื่อ
ธันวาคม ร.ศ. ๑๒๕ ข้าพเจ้าส่งมาถวายเจ้าคุณเทศาภิบาล
แต่ใจความขาดเหลือบ้าง เพราะต้นร่างเดิมหายไปบ้าง ได้ครั้ง
กลาง บัดนี้ข้าพเจ้าค้นได้มาสอบทานคัดแต่ใจความ จะส่งมา
ให้เจ้าคุณเทศาภิบาลอีก ใจความถูกกับฉบับที่ส่งมาให้ท่านนี้
โอกาสนี้ ขอแสดงความนับถือมายังท่านด้วย

(ลงนาม) ขัตติยวงษา

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

พงศาวดารภาคอีสาน

ฉบับของ

พระยาขัติยวงษา (เหลา ฌร็อยเอ็จ)

เมื่อจุลศักราช ๑๐๐๕ ปีมะแมเบ็ญจศก เพลากลางคืน
ท่านพระครูยอดแก้วกรงเวียงจันทน์จำวัดอยู่ นิมิตรคำผัน ว่ามี
๑
คชสารพลายตัวหนึ่ง เข้ามาในอารามเขตต์แล้วทำลายพระวิหาร
ชั้นบนกุฎี แหวงหอไตรทำลายลงแล้ว จับได้หีบหนังสือ กลั่นกิน
เป็นภักษาหาร ท่านพระครูรู้สึกตัวขึ้น ตกใจ เวลาตีสบเอ็ด
ครองผ้าแล้ว ตีระฆังใหญ่ พระสงฆ์ทั้งปวงได้ยินเสียงระฆัง ก็
พร้อมกันมาปลงอาบัติตามเคย ท่านพระครูยอดแก้วเล่านิมิตร
คำผันให้พระสงฆ์ฟังแล้ว บอกว่าเวลารุ่งแล้ว คงจะเห็นสิ่งสำคัญ
เป็นแน่ ครั้นพระสงฆ์ลาท่านพระครูไปแล้ว ถึงเวลาไปบิณฑบาต
ครั้นบิณฑบาตกลับมา เห็นสามเณรน้อยอายุประมาณ ๑๓ } ปี
นั่งอยู่ในโรงธรรม ท่านพระครูเรียกตัวมาถาม บอกว่าอยู่
กระถัมเมืองพลาต เป็นลูกศิษย์ท่านพระครูกระถัมบอง เป็นคน
โหดเขลาหาบัญญามีได้ จะอยู่กับท่านผู้ใดท่านก็ไม่ให้อยู่ จึงได้

๑. ยอดแก้ว เป็นตำแหน่งสมณศักดิ์อย่างสูงของเมืองเวียงจันทน์ ชั้นสังฆนายก.

๑

จรมหาทพง เมื่อท่านพระครูพงสามเณรน้อยพูดเช่นนั้น ก็ลวงรู
บัญญัติ จึงให้สามเณรน้อยขึ้นมาบนกุฎ ๒ นั้นจึงหันแล้ว จึงบอก

ให้สามเณรเล่าภาษาบาลีตั้งแต่ นโม จนสิ้นปาติโมกข์ และให้
เล่าต่อไปจนสุดสนธิ์มูล ก็ถูกต้องบริบูรณ์ดี จึงมาพระไตรปิฎก ๓

อยู่ในตู้หอไตรมาให้สามเณรดู ก็รู้ตลอดทุกคัมภีร์ และให้
พระสงฆ์แก่สายสนอง พระไตรปิฎก ทุกคัมภีร์ ทลายไว้ตามลานวัด
ให้สามเณรน้อยเก็บรวมเป็นผูกเป็นมัด ก็เก็บได้โดยคล่องแคล่ว
รวดเร็ว เป็นที่น่าพิศวงยิ่งนัก ความเลื่องลือถึงพระเจ้าเวียงจันทน์ฯ
มีความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา นำเอาผ้าไตรมาถวาย ยก
สามเณรขึ้นเป็นชาจว แต่บัดนั้นมาความกลือฮาไปทั่วเขตต์กรุง

เวียงจันทน์ พออายุครบ ๒๑ ปี พระเจ้าเวียงจันทน์นิมนต์ชาจว

- ๒. ฉันทัน คือฉันทัน เวลาเพล เรียกว่า ฉันทเพล ไม่เรียกว่า ฉันทจัน.
- ๓. ม้าง คือรอ เช่นม้างเฮอน คือรอเฮอน.
- ๔. ชาจว จว คือสามเณร เจ้าหัว คือพระภิกษุ ส่วน ชา นั้น เป็นลำดับ
สมณศักดิ์ ซึ่งได้เล่าเรียนพระปริยัติธรรมจบเป็นชั้นๆ คือเรียนจบ
ชั้นต้นแล้ว ก็ได้รับสถาปนาขึ้นเป็นสำเร็จหรือสมเด็จ เมื่อต่อมา
ได้พยายามเล่าเรียนจนมีความรู้สูงขึ้นไปอีก ก็มีโอกาสดำเนิน
ขึ้นเป็นชา ถ้าได้ศึกษาเล่าเรียนจนมีความรู้ ชวคองขึ้นไปอีก
ก็มีโอกาสที่จะได้เป็นชว ลำดับสมณศักดิ์เหล่านี้ ถ้าสามเณร
ได้รับสถาปนาขึ้น สมณศักดิ์ต้องอยู่ หน้าชอ เช่นสำเร็จจว ก.
ชาจว ข. ถ้าภิกษุได้รับสถาปนาขึ้น สมณศักดิ์คนนี้ได้ชื่อ ข้างหน้า
เช่นเรืออ เจ้าหัวสมเด็จคำ เจ้าหัวราชทอง ฮาคูหน.

ให้อุปสมบทเป็นภิกษุ ซาจวจงพูดว่า ถ้าจะบวชข้าพเจ้าแล้ว
ให้อารธนา พระสงฆ์ มานั่งหัตถบาสนให้ครบ ๕๐๐ รูป พระเจ้า
เวียงจันทน์จึงส่งแสนท้าวพระยาลาวให้คาดเรือติดกันหลายลำเป็น
โบสถ์น้ำ แห่สามแฉกลงไปบวช ครั้นสุดกรรมวาจาจบ โบสถ์น้ำ
๕

ก็จมลง ภิกษุทั้งหลายกับภิกษุบวชใหม่ก็ต่างคนต่างว่ายน้ำขึ้น
ถึงฝั่ง สังฆาจวรรภิกษุทั้งหลายก็เบียดหมด แต่ภิกษุบวชใหม่หา
๖

เบียดไม่ พระเจ้าเวียงจันทน์ยังมีความขยันทนเป็นอันมาก ครั้น
ครบพรรษาหนึ่ง พระเจ้าเวียงจันทน์ จึงพร้อมพระครูทั้งหลายสด
๗

- ๕. สด คือ สวด.
- ๖. สังฆา คือ สังฆาญ์ นั่นเอง.
- ๗. สด คือ การตั้งโคขการทำพิธีตบน้ำ ในการที่จะตั้งขันเป็นที่สำรอกดี หรือ สำรอกเจอนขันเป็นชา และชาเลื่อนขันเป็นยาคุถิต ต้องมีสดทุกครั้งไป การทำพิธีตบนี้ มีหลักสำคัญที่ควรจะกล่าวไว้เสียสังเขปคือ มักประชุม ทำกันในโบสถ์หรือศาลา ทางฝ่ายสงฆ์ต้องมีพระมหาเถรเป็นประธาน พร้อมด้วยเถรานุเถร ทางฝ่ายบ้านเมืองก็มีท่านที่บรรดาศักดิ์สูง ซึ่ง จะเชื่อเชิญได้ ในทณนเป็นประธาน เมื่อทำพิธีสงฆ์เสร็จได้ศฤกษณ์ ท่านมหาเถรเทศน์ถนถนไม่เท่าให้ ผู้ที่จะได้รับฮตถนจับ ครนแล้วท่าน ก็จงไปตั้งที่สงฆ์ ซึ่งปลุกและประดับประดาไว้อ่างงดงาม ให้ไปนั่ง อธิบถก่อนศิลาซึ่งรองด้วยใบชอมและใบคน (การที่ใช้ ใบชอมและใบคน รองนั้น ได้ความจากผู้เฒ่าแก่ทางโน้นบางคนอธิบายให้ฟังว่า ใบชอม นั้น หมายความว่า ฮตถ้องขัน เช่นขอเสา ลือชกเสา ส่วนใบคนนั้น หมายความว่า ให้มีความเจริญในพระพุทธศาสนา เช่นคำว่า ค้าคน คือความเจริญรุ่งเรือง) มีรวงนามนทร์เป็นรูปพระยานาคขุดและแกะด้วย ไม้ลงรักปิดทอง ในรวงนามนเครื่องนบถอวาสดกถลหรือพร้อม นามนทร์

ภิกษุบวชใหม่ให้นามว่า พระครูโพนเสม็ดบ้าง บางคนก็เรียกว่า

พระครูสุตาตามนามเดิม ท่านพระครูรักษาศีลบริสุทธิ์ ไม่ช้านาน
เท่าใด ก็ได้อภิญญา ๕ อัญญสมาบัติ ๘ ประการ สำเร็จไปด้วย
ฉฉาน จะว่าสิ่งใดก็แม่นยำโดยบารมีธรรมโปรดสำเร็จตั้งมโนนึก
ความปรารถนา นามูตรและอาจมาก็หอม พระเจ้าเวียงจันทน์
จัดให้มีโยมอุปฐากรักษา ท่านพระครูเอานายแก้ว นายหวด มา
เลี้ยงไว้ นายแก้ว นายหวด เรียนศิลปวิชาความรู้ มากฉลาด
เฉลียว ครั้นอายุครบ ๒๑ ปี ก็บวชเป็นภิกษุให้ทั้ง ๒ คน

ครั้นอยู่มาพระเจ้าเวียงจันทน์ มีพระโอรสองค์หนึ่ง เรียก
ว่าเจ้าองค์หล่อ อายุได้ ๓ ปี พระมเหสีครรภ์อยู่อีกได้ ๖ เดือน
จุลศักราช ๑๐๕๑ ปี พระเจ้าเวียงจันทน์ถึงแก่พิราลัย พระยา

ที่สดสำหรับสงวนออกจากปากพระชนาถ ซึ่งมีผ้าขาวกรอง เมื่อผู้รับ
สดเสร็จแล้ว ก็กรองผ้ามาล้างชำระราสผู้หนึ่ง ซึ่งสมมุติเป็นบัณฑิต
อ่านประกาศตั้งเสร็จแล้ว รับประเคนเครื่องอัญญบริกษาอย่างพระบวชใหม่
พร้อมทั้งหลาบเงิน หลาบคำ (หลาบเงิน คือแผ่นเงินกว้งไม่ต่ำกว่า
๔ เซ็นติเมตร ขึ้นสำเร็จได้ยาวเพียงปิดจดทางตาทั้ง ๒ ข้าง ขึ้นชาได้
ยาวเพียงจดทั้ง ๒ ข้าง ขึ้นยากได้ยาวรอบศีรษะ มีหลักที่ท่องจำกัน
อย่างสั้นๆว่า สำเร็จแค่ตา ขาแค่หู ยากฮอบกะตันหรือฮอบง่อน)
เป็นเสร็จการ.

๘. พระครูโพนเสม็ด เดิมชื่อสุตา เมื่อได้รับแต่งตั้งขึ้นเป็นครู (ครู) หรือยากแล้ว
ก็เรียกว่า พระครูสุตา แต่เมื่อท่านอยู่วัดโพนเสม็ด แทนที่จะเรียก
ออกตามเดิม จึงใช้เรียกกันว่า พระครูโพนเสม็ด ในที่บางแห่งเรียก
ท่านว่า เจ้าหัวคู้หอม ก็เนื่องมาจากที่ท่านามูตรและอาจมาก็หอม
นั่นเอง.

เมืองแสนซึ่งเอกราชสมบัติได้ เจ้าองค์หล่อกับบ่าวไพร่ที่สนิท
 หนีเข้าไปพึ่งญวน ก็ได้เป็นใหญ่อยู่เมืองญวน แต่เมื่อเสี้ยน
 เมื่อพระยาเมืองแสนจะรับไปอยู่ด้วย นางไม่ยอม จึงหนีเข้าไป
 พึ่งอยู่กับพระครูโพนเสม็ด ๆ กลัวความนิทา จึงส่งนางไปไว้
 บ้านช่ออ่หอคำ ครั้นกำรบ ๑๐ เดือน นางประสูติพระโอรสออก
 มาเป็นชาย มารดาญาติพี่น้องถวายนามว่า เจ้าหน่อกษัตริย์ ท่าน
 พระยาเมืองแสน จึงดำริว่า พระครูมุนีบุญมาก คนนิยมนับถือ
 กลัวจะชิงเอกราชสมบัติ จึงคิดเป็นความลับจะทำอันตรายแก่
 ท่านพระครู ๆ ก็ล่วงรู้ในความคิดของพระยาเมืองแสน ท่านจึงว่า
 มีมารมาประจัญแล้ว จะอยู่มิได้ ต้องหลีกหนีให้พ้นมาร ท่าน
 พระครูจึงใช้ให้คนไปรับเอามารดา กับเจ้าหน่อกษัตริย์มาแต่ช่ออ่
 หอคำ แล้วจึงปลุกเสกกับญาติโยม คนอุปฐากพร้อมกันแล้ว
 รวมได้ชายหญิงใหญ่น้อย ๓๓๓๓ คน พาภิกษุแก้ว ภิกษุหวด
 อุปยอกจากเวียงจันทน์ มาถึงงวพถานลำสมสนุก ท่านพระครู
 ให้มารดาและเจ้าหน่อกษัตริย์พักอาศัยอยู่ที่นั่น ท่านพระครูกับ
 คนอื่น ๆ ก็เดินต่อไป ครั้นไปถึงบ้านไตตำบลไต มีคนนิยม
 นับถือติดตามไปด้วยบ้านละ ๒ ครัว ๓ ครัว ตลอดถึงเขตต์กรุง
 อินทปัตถานคร ท่านพระครูพาญาติโยมพักอยู่ภูเขแห่งหนึ่ง
 สร้างเจดีย์องค์หนึ่ง เมื่อถึงวันแรม ยังมีหญิงเขมรคนหนึ่ง ชื่อน

๕. อุปยถ คืออพยพนั่นเอง.

ยายเป็น ลงไปอาบน้ำชำระเนอกาย เพื่อญเห็นพระชินชาตุไหล
 เลื่อนลอยมาตามสายน้ำ มีรัศมีอันงามยิ่งนัก ยายเป็นเห็น
 ประหลาด จึงเอาขันเข้ารองรับได้แล้วนำไปถวายแก่ท่านพระครู ๆ
 เห็นว่าเป็นพระชินชาตุนั้นแล้ว ขอบิณฑบาตกับยายเป็น ๆ มีความ
 เลื่อมใส ถวายพระชินชาตุนั้นแก่ท่านพระครู ๆ เอาพระชินชาตุนั้นบรรจุ
 ไว้ในเจดีย์ ขนานนามว่าเจดีย์พนมเป็นมาเท่าบัดนี้ ท่านพระครู
 หล่อพระปฏิมากรทองเหลืองไว้อีกหนึ่ง แต่หาทำสำเร็จแล้วไม่
 เจ้ากรุงพระทวยเพชร ไซ้ขุนนางมากำบุญสามโนคร้ว และว่าจะ
 เก็บเอาเงินแก่ญาติโยมของท่านพระครูคร้วละ ๘ บาท ท่านพระครู
 กัดญาติโยมจะได้ความเดือดร้อน จึงพาครอบครัวหนชนมาตาม
 ลำแม่น้ำโขง รอนแรมกำบุญให้ทาน หล่อพระตามเกาะในลำ
 น้ำโขงก็มีบ้าง แล้วก็เดินเลียบตอ ๆ ถึงนครกาลจำบากนาคบุรีศรี
 ขณะนั้นนางเพาแม่นางแพงบุตร กับพระยาคำยาด พระยาสอง-
 ชาติ ไปนิมนต์ท่านพระครูให้อยู่รักษาพระศาสนาในหิ้งเรื่องถาวร
 อนุญาต ทั้ง พุทธจักร อาณาจักร ให้แก่ ท่าน พระครู ปกครอง รักษา
 ต่อ ๆ มาประชาชนพลเมืองมีน้ำใจวิหิงสาบังเบียด ฉกฉกทรัพย์สิ่ง
 ของ ช้าง ม้า โค กระบือ เอง ๆ ราษฎรได้รับความเดือดร้อน
 ครั้น ท่านพระครู จะจับตัวมาลงโทษ จำขัง เขียนตี ก็จะผิด บาลี
 สิกขาบท มีความมัวหมองแก่ท่านพระครูต่อไป ท่านพระครู
 จึงพร้อมกันปรึกษาเสนากรมการ เห็นว่าเจ้าหน่ออักษตรีย์สมควรจะ

ครอบครองบ้านเมืองได้ จึงแต่งตั้งให้จารแก้ว ท้าวเพี้ยไพร่พลขึ้นไป
๑๐

อัญเชิญรับเอาเจ้าหน่อกล้วยกับพระมารดาตมมาถึงนครกาลจำบาก
นาคบุรีศรี ในจุลศักราช ๑๐๗๕ ปีมะเส็งเบ็ญจศก อัญเชิญขึ้น
ครองเมือง ถวายพระนามว่า เจ้าสร้อยศรีสมุทรพุทธกุล เป็นเจ้า
เอกราช ครองราชสมบัตินครกาลจำบากนาคบุรีศรี ตามราช
ประเพณีเกียรติยศมาตา ประเทศแต่กาลปางก่อน จึงปลัดนาม
เมืองใหม่ว่านครจำปาสักดินนาคบุรีศรี ท่านพระครูและเจ้าสร้อย
ศรีสมุทร ฯ จัดแจงตั้งแก่งบ้านเมือง คือให้ตั้งบ้านโงงเป็นเมือง
โงง จารหวดเป็นเจ้าเมือง ยกบ้านทางโงงขึ้นเป็นเมืองเชียงแตง
ให้พ่อเชียงแปลงเป็นเจ้าเมือง แล้วจัดให้จารเสียงสาไปเป็น
เจ้าเมืองศรีคอนเตา เรียกว่าเจ้าเมืองรัตนบุรี ให้จารแก้วเป็น
เจ้าเมืองทุ่ง เรียกว่าเมืองสุวรรณภูมิขึ้นขึ้น บันอาณาเขตต์ให้
ปกครองรักษาฝ่ายเหนือ ตั้งแต่ข้างสามก้น อันสามขวย หลักทอด
๑๑

ขอดยัง ข้างตะวันออกถึงเวาประกิด คือแดนกับอายญวน ข้าง
๑๒

- ๑๐. จาร คือผู้ ทสกอออกจากพระอย่างเราเรียกกันว่าทิด ผู้ ทสกอออกจาก
สามเณรหรือลเซียง เช่นเซียงมัน เป็นต้น.
- ๑๑. ขวย คือขวยกินก่อนขู ลขวยไว้เป็น ๓ กอง
- ๑๒. ขอดยัง คือคนล้านช้าง ซึ่งไหลมาจากเขมรพันพรหมแดนจังหวัดสกลนคร
มณฑลอุดร กับจังหวัดกาฬสินธุ์ มณฑลนครราชสีมา และแม่น้ำ
ยังนี้ไหลมาคกแม่น้ำทสกอเขตต์เมืองยโสธร.

ตะวันตกถึงลำน้ำพังงู ทิศใต้ถึงห้วยลำคันทันยงเป็นแดน จารแก้ว
๑๓ ๑๔

ออกจากนครจำปาศักดิ์ มาตั้งเมืองใน ระหว่าง จุลศักราช ๑๐๘๐ ปี
 มีไพร่พลชายหญิงใหญ่น้อยประมาณ ๓๐๐๐ คนเศษ จารแก้ว
 เจ้าเมืองทุ่ง มีบุตรชาย ๓ คน คนที่ ๑ ชื่อท้าวเม็ด คนที่ ๒ ชื่อ
ท้าวทน คนที่ ๓ ชื่อท้าวเพ จารแก้วครองเมืองทุ่งได้ ๑๖ ปี
 ระหว่างจุลศักราช ๑๐๕๖ ปี จารแก้วถึงแก่กรรม ท้าวเม็ด ผู้
 ได้ครองเมืองแทนบิดา ท้าวทนเป็นอุปฮาด ตั้งแข็งเมืองเป็น
 เอกราช ไม่ได้ขึ้นแก่นครจำปาศักดิ์ เพราะเหตุว่านครจำปาศักดิ์
 พักกับน้องเกิดวิวาทขาดซึ่งสมบัติแก่กัน จึงหาได้ติดตามมาว่ากล่าว
๑๕

เอาช่วยสาอากรไม้ ท้าวเม็ด มบุตรชาย ๒ คน ผู้พี่ชื่อท้าวเชียง
ผู้น้อง ชื่อท้าวสุน และได้ปกครองบ้านเมืองสืบต่อๆ มา ราษฎร
 อยู่เย็นเป็นสุข ครั้นต่อมาเจ้าองค์หล่อหน่อคำ ซึ่งเป็นบุตร
 จารแก้ว หลานเจ้าเมืองน่าน พาไพร่พลมาสับหาบิดา ซึ่งรู้ข่าว

-
๑๓. ลำน้ำพังงู เรียกกันอีกอย่างหนึ่งว่า ห้วยพังงู หรือคันทัน ต้นน้ำไหลมาจากภูเขา
 ในดงพระยาไฟ และไหลมาตกลงแม่น้ำมูลฝั่งซ้าย.
๑๔. ลำคันทัน หรืออีกนัยหนึ่งเรียกว่าห้วยกะฮง ต้นน้ำไหลมาจากเขาพรมแดน
 ประเทศสยามกับเขมร และไหลตกลงแม่น้ำมูลฝั่งขวาที่เขตต์จังหวัด
 อุบลราชธานีระเทศก่อน.
๑๕. ชาติ คือชื่อแซ่ง.

ว่าบิดามาเป็นเจ้าเมือง อยุธยา สระสัจ แอ้งสัตว์ แม่หญิงเอาผ้า

พ่อชาย ออกลูก ครั้น มาถึงเขตต์ เมืองทุ่ง ตังกายอยู่ระหว่าง
ปากเสียวน้อย ซึ่งเรียกว่าวังหม่านจนบัดนั้น เจ้าองค์หล่อจับได้

เพียบบุตรตะพานบ้านโนนสง กวนหม่นหน้าบ้านเบน ซึ่งยกกองทัพ
ออกมายุ่งสู้กันนอกเมือง เมื่อได้ตัวแม่ทัพสองคนแล้ว จึง
ชักไล่ได้ตามหาสระสัจ แอ้งสัตว์ แม่หญิงเอาผ้า พ่อชาย
ออกลูก แม่ทัพสองคนได้แจ้งความให้เจ้าองค์หล่อหน่อคำทราบ
ตลอดแต่ต้นจนถึงปลาย เจ้าองค์หล่อหน่อคำ จึงได้ทราบว่า
เป็นเมืองบิดาของตน แล้วปล่อยให้แม่ทัพสองคนเข้าไปบอกแก่
ท้าวมน้องชายให้ทราบทุกประการโดยแน่นอนแล้ว ท้าวมืดรู้ว่า
พี่ชายแห่งตน จึงได้แต่งให้แสนท้าวออกไปอัญเชิญเจ้าองค์หล่อ
หน่อคำให้เข้ามายังเมืองทุ่ง แล้วจัดการรับรองให้เป็นเกียรติยศ
อันดี แล้วท้าวมืดพร้อมกับเจ้าองค์หล่อหน่อคำ จัดการปลงศพ
จารแก้วผู้เป็นบิดาตามประเพณีผู้ครองบ้านเมืองมาแต่ก่อน เสร็จ
แล้วเจ้าองค์หล่อหน่อคำก็ลาท้าวมืดน้องชายกลับคืนไปเมืองน่าน
ตามเดิม และท้าวมืดได้เป็นเจ้าเมืองทุ่งต่อมาประมาณ ๑๖ ปี

๑๖. สระสัจ เป็นชื่อตำบล ๆ หนึ่ง แต่ความหมายของคำว่า สระสัจนั้น
คือสระสัจอัน สระสัจหรือสระสัจแห่ง.
๑๗. แอ้ง คือแรง นนเอง.
๑๘. ปากเสียวน้อย เป็นลำธารเล็ก ๆ อยู่ ทัดกลางทุ่งหน้าเมืองสุวรรณภูมิ.

ระหว่างจุลศักราช ๑๑๕๒ บัณฺฑลโทศก ท้าวเมตเจ้าเมืองถึงแก่กรรม
แล้วท้าวทนต์ผู้เป็นอุปฮาดได้ขึ้นครอบครองบ้านเมืองแทนพี่ชาย
ตามธรรมเนียม แต่ท้าวเซียง ท้าวสุนบุตรท้าวเมตหายอมให้ท้าวทนต์
ผู้เป็นอาว์ครอบครองบ้านเมืองไม่ พวกนั้นก็มีความขัดใจเป็นอันมาก
หลบตัวหนีลงไปกรุงศรีอยุธยา ขอให้เสนาบดีนำตัวเข้าเฝ้าสมเด็จพระ
เจ้าฟ้าอนุกรมพร ขอกองทัพกรุงศรีอยุธยาขึ้นมารบเอาเมืองทุ่ง ให้
อ่อนน้อมยอมขึ้นแก่กรุงศรีอยุธยาต่อไป จึงทรงพระกรุณาโปรด
เกล้าฯ ให้ท้าวเซียง ท้าวสุนนำหน้ากองทัพยกขึ้นมาตั้งอยู่ ณ หัว
สะพานแขวงเมืองนครราชสีมา ท่านแม่ทัพจึงแต่งให้ขุนหมื่นหน้า
ขุนสุตธนู กรมการคนใช้ของท้าวเซียง ท้าวสุน เชิญท้องตรา
พระราชสีห์มาถึงท้าวทนต์ผู้เป็นเจ้าเมือง ใจความโปรดเกล้าฯ ว่า
จะยอมอ่อนน้อมขึ้นแก่กรุงเทพมหานครศรีอยุธยาโดยดี หรือจะ
ต่อสู้รบพุ่งประการใด ก็ให้ท้าวทนต์ผู้เป็นเจ้าเมืองตอบมาให้ผู้
เป็นแม่ทัพรู้ด้วย เมื่อท้าวทนต์ได้ทราบความในท้องตราพระราชสีห์
ซึ่งโปรดเกล้าฯ แล้ว ให้มีความครั้นคร้ามเกรงกลัวพระเดชานุภาพ
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกรุงเทพมหานครเป็นอันมาก แล้ว
มีหนังสือบอกลอบมาถึงท่านแม่ทัพว่า จะขอพึ่งพระบารมีโพธิ-
สมการพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ขอเป็นข้าขอบขัณฑสีมา
ขึ้นแก่กรุงเทพ ฯ ต่อไป แล้วท้าวทนต์อุปฮาดมีความเกรงกลัว
ท้าวเซียง ท้าวสุนจะทำอันตรายแก่ตัวและพรรคพวกของตัวเอง จึง
พาอุปฮาดครอบครัวทั้งหลาย บรรดาที่มีความรักใคร่นับถือแก่ตัวนั้น

หน่อออกจากเมืองทุ่งหนโหมหน้ามาข้างทิศเหนือ ครั้นมาถึงริม
ทุ่งตะหมม ซึ่งเรียกว่าบ้านดงเมืองจอกทุกวันนี้ ก็พาไพร่พลของ

๑๘
ตนตั้งवासสถานบ้านเรือนอาศัยทำมาหากินอยู่นั้น เมื่อทำวท
ยกหนีจากเมืองทุ่งไปแล้ว ท้าวเซียง ท้าวสนพาสัมครพรรคพวก
บ่าวไพร่ของตนเข้ามาตั้งอยู่ ณ เมืองทุ่ง ท้าวเซียงเป็นเจ้าเมือง ท้าว
สนเป็นอุปฮาด แต่แม่ทัพกรุงเทพมหานครนั้น พวกนั้นก็กลับไป
เข้าใต้ฝ่าลออองธุลีพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว ณ กรุงเทพมหา
นคร กราบบังคมทูลเหตุการณเรื่องเมืองทุ่งให้ทรงทราบใต้ฝ่าลอออง
ธุลีพระบาทแล้ว พระเจ้าอยู่หัว ทรงพระพิโรธแก่แม่ทัพนายกอง
ว่าไม่ติดตามหาตัวท้าวทนอุปฮาด มาปธานประนอมว่ากล่าวให้ดีกัน
และว่าไม่เข้าไปจัดแจงบ้านเมืองให้สมควรแก่หน้าที่ซึ่งเป็นแม่ทัพ
นายกอง แล้วจึงโปรดเกล้าฯ ให้พระยาพรหม พระยากรมท่า
ยกกองทัพขึ้นมาติดตามชอกกันหาท้าวทนอุปฮาด ครั้นพระยา
พรหม พระยากรมท่ายกทัพขึ้นมาถึงเมืองทุ่ง ทราบความว่าท้าวทน
อุปฮาดหนีไปตั้งบ้านเรือนอยู่ริมทุ่งกระหมม ระยะทางประมาณ
๘๐๐ เส้น พระยาพรหม พระยากรมท่า จึงพร้อมด้วยเจ้าราชวงศ์
เวียงจันทน์ เจ้าธรรมสุนทร เจ้าหมื่นน้อยเมืองนครจำปาศักดิ์
หาตัวท้าวทน ท้าวเซียง ท้าวสน มาว่ากล่าวปธานประนอมให้ดีกัน
แล้ว ตั้งให้ท้าวทนเป็นเจ้าเมือง แยกออกจากเมืองทุ่ง มาตั้งดง
กลุ่ม ซึ่งเป็นเมืองร้างอยู่แต่ก่อนเป็นเมือง ซึ่งเรียกว่า เมือง

๑๖. ทุ่งตะหมม บางแห่งก็เรียกว่าทุ่งกระหมมหรือขมม แท้จริงก็เป็นทุ่งเดียวกัน.

ร้อยเอ็ดทุกวันนี้ ทำราชการขึ้นแก่กรุงเทพมหานครแต่ครั้งนั้นสืบ
 ต่อมาจนบัดนี้ และตั้งให้ท้าวเซียงเป็นเจ้าเมือง ท้าวสุนเป็น
 อุปฮาด อุปยกจากเมืองทุ่งมาตั้งตั้งทำสารเป็นเมืองสุวรรณภูมิ
 แบ่งปันเขตต์ให้แก่เมืองร้อยเอ็ด เมืองสุวรรณภูมิ ปกครองรักษา
 ตาม สมควร ทั้งสองฝ่าย เมื่อ แม่ทัพ ทั้ง ๒ พร้อม ด้วย ราชวงศ์
 เวียงจันทน์ เจ้าธรรมสุนทร เจ้าหมื่นนอยเมืองนครจำปาศักดิ์
 จัดการบ้านเมืองทั้ง ๒ ให้เป็นที่ตกลงเรียบร้อยดีแล้ว ก็กลับลงไป
 กรุงเทพฯ ฯ ตามเดิม ท้าวทนต์เป็นเจ้าเมืองร้อยเอ็ดมีบุตร ๓ คน
 คนที่ ๑ ชื่อท้าวสีลัง คนที่ ๒ ชื่อท้าวพู คนที่ ๓ ชื่อท้าวหล้า ท้าวทนต์
 เป็นผู้ว่าราชการเมืองร้อยเอ็ดได้ ๑๕ ปี ครั้นถึงจุลศักราช ๑๑๓๐
 ท้าวทนต์ถึงแก่กรรม จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ท้าวสีลัง
 บุตรคน เป็นพระยาขัติยวงษา แทนบิดา และโปรดเกล้า ฯ ให้
 ท้าวพูเป็นอุปฮาด ท้าวหล้าเป็นราชวงศ์ รับราชการฉลองพระเดช
 พระคุณต่อไป

ถึงระหว่างจุลศักราช ๑๑๔๔ บิกุนจัตวาศก ทราบข่าวว่า
 กวนเมืองแสนเมืองสุวรรณภูมิ จ้างทิดโกดบังเข้าพันท้าวสุนเมือง
 สุวรรณภูมิตาย เมืองแสนกลัวความผิด หลบตัวหนีลงไปพึ่ง
 พระยาโคราชๆ บอกให้เมืองแสนลงไปเป็นเจ้าเมือง จึงโปรดเกล้าฯ
 ให้เป็นพระจันทประเทศ ขึ้นมาตั้งบ้านกองแก้วเป็นเมืองชนบท
 มีไพร่พลสมัครไปด้วย ๓๔๐ คน

ครั้นถึงจุลศักราช ๑๑๕๐ ได้ทราบข่าวว่าเมืองแพนบ้านชโหล่น แขวงเมืองสุวรรณภูมิพาราษฎร์ไพร่พลประมาณ ๓๓๐ คน แยกจากเมืองสุวรรณภูมิ ไปขอตงฝั่งบึงบอนเป็นเมือง จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เมืองแพนเป็นพระนครศรีบริรักษ์ ผู้ว่าราชการเมืองขอนแก่น

ครั้นระหว่างจุลศักราช ๑๑๖๕ บัชวดเบ็ญจศก ได้ทราบข่าวว่าเพี้ยศรีปากนา เพี้ยเหล็กสะท้อน เพี้ยไกรสรเสนา แยกจากเมืองสุวรรณภูมิไปกราบทูลขอเป็นเมือง จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เพี้ยศรีปากนาเป็นพระเสนาสงคราม ผู้ว่าราชการเมืองพุทไธสงฆ์เก่าเป็นเมืองพุทไธสงฆ์ ขึ้นแก่เมืองนครราชสีมาไพร่พลสมัครไปด้วย ๒๒๐ คน

ครั้นต่อมาถึงจุลศักราช ๑๑๘๗ ปีระกา ทราบข่าวว่าเจ้าอนุเวียงจันทน์เกิดเป็นกบฏ ยกกองทัพล่วงเลยลงไปทำสงครามแก่กรุงเทพมหานคร ในระหว่างต้นแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เจ้าอนุเดิรกองทัพลงไปทางเมืองนครราชสีมา เจ้าอุปฮาดเวียงจันทน์เดิรกองทัพมาทางเมืองกาฬสินธุ์ เมืองร้อยเอ็ด ตรวจก่อนอุปยกครอบครัวเมืองลาว เมืองเขมร ขึ้นไปกรุงเวียงจันทน์ ครั้นมาถึงเมืองกาฬสินธุ์ เจ้าอุปฮาดจับเอาตัวอุปฮาดผู้ว่าราชการเมืองกาฬสินธุ์ ไปสำเร็จโทษเสียแล้ว ยกกองทัพมาตั้งอยู่ที่ทุ่งนาข้างเหนือริมเมืองร้อยเอ็ด เวลานั้นพระยาขัติยวงษาบ่วยเท่าเดิรไม่ใคร่สะดวก และมีความกลัวอาชญาเจ้าอุปฮาด

เป็นอันมาก จึงจัดได้ลูกสาวของตนเอง ไปถวายเจ้าอุปฮาด๔นาง
 คือนางหมา นางแก้วใหญ่ นางแก้วน้อย นางอุสา เจ้าอุปฮาด
 จึงมิได้ลงโทษ แล้วยกทัพจากเมืองร้อยเอ็ดเลยไปเมืองเขมร ครั้น
 กลับยื่นคนมาตรวจต่อนครอครวเมืองร้อยเอ็ด เมืองใกล้เคียง

๒๐

ขึ้นไปเวียงจันทน์เป็นอันมาก แต่หาทันถึงเวียงจันทน์ไม่ ให้
 ครอบครวพักอยู่ทุ่งเมืองหนองหาร พระยาขัติยวงษาได้แอบอาศัย
 ตามครอบครวขึ้นไปถึงกลางทาง เพียเมืองฮามคิดจะทำอันตรายแก่
 พระยาขัติยวงษา ได้ต่อสู้รบพุ่งกันโดยสามารถ เมืองฮามพ่ายแพ้
 แก่พระยาขัติยวงษา จึงเข้ามาอ่อนน้อมแก้ตัวว่าไม่รู้ จักเข้าใจว่า
 เป็นกองทัพเวียงจันทน์จึงได้สู้รบ แต่นั้นมาพระยาขัติยวงษา
 จับแค้นผูกพยาบาทแก่เพียเมืองฮามไม่รู้หาย ครั้นพระยาขัติย-
 วงษาตามครอบครวขึ้นไปถึงทุ่งหนองหาร ได้ทราบความว่ากองทัพ
 เวียงจันทน์พ่ายแพ้แก่แม่ทัพนายกองกรุงเทพมหานครแล้ว ก็พา
 อุปยกครอบครวคืนมาบ้านเมืองตามเดิม

ครั้นถึงบจอ เจ้าพระยาราชสุภาวดี แม่ทัพ กลับขึ้นมาจาก
 กรุงเทพมหานคร ตั้งกองทัพและรวบรวมเสบียงอาหารไปพรพล
 อยู่ณเมืองยโสธร พระยาขัติยวงษา (สีลัง) จัดให้อุปฮาด (พู)
 และกรมการคุมกองทัพประมาณคน ๑๐๐๐ เศษ ไปเข้ากองทัพ
 เจ้าพระยาราชสุภาวดี ครั้นยกกองทัพไปถึงระหว่างเขตต์หนองหาร
 พบราชวงศ์แม่ทัพข้างฝ่ายเวียงจันทน์ตั้งอยู่ณค่ายบกหวาน ต่างคน

๒๐. ช่นคน คือช่นกลับ.

ต่างคุมกำลังไพร่พลไปตรวจตราหาตำบลที่จะตั้งค่ายทำสงครามแก่กัน ราชวงศ์ถือนจ้มาขาวคุมไพร่พลประมาณ ๒๐๐ คน เจ้าพระยาราชสุภาวดีจ้มาแดงถือนจ้มาขาวพร้อมกับน้องชายและไพร่พลไปปะทะเจอะกันเข้าใกล้ ๆ ประมาณสัก ๑๐ วา ต่างคนต่างตกขมะ ก็ขับพลทหารเข้าต่อสู้กันเป็นตระกูลบอน ฤดูแล้ง

๒๑

ฝนฤดูฝนตกลงมิดเต็มไปทั้งท้องทุ่ง หารู้ว่าใครต่อใครไม่ เมื่อฝนฤดูสงบ เจ้าพระยาราชสุภาวดีกับราชวงศ์ได้เข้าต่อสู้กันตัวต่อตัวอย่างสามารถทั้งสองฝ่าย ราชวงศ์แพ้แก่เจ้าพระยาราชสุภาวดีแล้วหลบตัวหนีไป จับตัวหาได้ไม่ ครั้นเสร็จราชการทัพแล้ว เจ้าพระยาราชสุภาวดีได้โปรดประทาน คน ชาย หญิง ใหญ่น้อย ชาวเวียงจันทน์ซึ่งเป็นเชลยให้แก่อุปฮาด (พู่) พอสมควรแล้ว ก็ยกทัพกลับคืนยังบ้านเมืองตามเดิม

พระยาขัติยวงษา (สีลัง) มบุตรชาย ๒๐ คน คนที่ ๑ ชื่อ ท้าวหมากิ่ง คนที่ ๒ ชื่อ ท้าวค้ำมิ่ง คนที่ ๓ ชื่อ ท้าวตาดิ คนที่ ๔ ชื่อ ท้าวสุวรรณ คนที่ ๕ ชื่อ ท้าวกำ คนที่ ๖ ชื่อ ท้าวโพธิสาร และคนที่ ๗ ชื่อ ท้าวยง เหลือจากนี้ไม่กล่าว เพราะไม่ได้รับนามสัญญาบัตร

ครั้นทัพเวียงจันทน์เสร็จแล้ว โปรดเกล้า ๆ ให้อุปฮาด (พู่) เป็นที่พระรัตนวงษา ผู้ว่าราชการเมืองสุวรรณภูมิ ให้ท้าวตาดิเป็นราชวงศ์เมืองหนองหารแล้วเลื่อนขึ้นเป็นอุปฮาด ท้าว

๒๑ ตกขมะ คือตกประหม่า.

หมากิ่งบุตรต้นพระยาขัติยวงษาเป็นอุปฮาดเมืองร้อยเอ็ด แล้วถึง
 แก่กรรมก่อนบิดา ท้าวคำมิ่งบุตรที่ ๒ เป็นราชวงศ์ เพราะราชวงศ์
 (หล้า) ถึงแก่กรรมแล้ว ท้าวสุวรรณเป็นราชบุตรและได้ว่าที่
 อุปฮาด พระยาขัติยวงษา (สีลัง) เป็นผู้ว่าราชการเมืองได้
 ประมาณ ๔๐ ปีเศษ อายุ ๕๔ ปีถึงแก่กรรม กรมการจึงบอกให้
 ท้าวจันบุตรพระยาขัติยวงษาถือบอกลงไปขอศิลาหน้าเพลิงกรุงเทพ
 มหานคร เวลานั้นอุปฮาด (ตาด) กำลังลงไปรับนามสัญญาบัตร
 เป็นพระพิไชยสุริยวงษ์ ผู้ว่าราชการเมืองโพนพิไชย กลับขึ้นมา
 ถึงระหว่างกรุงเก่า ได้พบปะกับท้าวจันผู้ลอบอกและพักนอนอยู่
 ในเรือด้วยกันคนหนึ่ง พระพิไชยสุริยวงษ์พุดจาแนะนำอ่อนวอน
 ท้าวจันให้ทราบเรียน ๆ พณ ๆ ที่สมุหนายก ว่าบุตรชายใหญ่
 พระยาขัติยวงษา มีแต่พระพิไชยสุริยวงษ์คนเดียว เหลือจากนี้
 เป็นแต่ผู้น้อย ครั้นรุ่งเช้าท้าวจันก็จากพระพิไชยสุริยวงษ์ลงไป
 กรุงเทพมหานคร ส่วนพระพิไชยสุริยวงษ์พักเรือคอยท้าวจัน
 อยู่ ที่นั่น ท้าวจันนำใบบอกไปวางเวร ๆ นำใบบอกพาตัวท้าวจัน
 ขึ้นเผ้า ๆ พณ ๆ เจ้าพระยาบดินทรเดชาที่สมุหนายก ๆ ตามท้าวจัน ๆ
 ได้ทราบเรียนตามคำแนะนำพระพิไชยสุริยวงษ์ บกสั้นเสร็จ
 ทุกประการ ๆ พณ ๆ ที่สมุหนายกจึงมีท้องตราพระราชสีห์โปรด
 เกล้า ๆ ให้พระพิไชยสุริยวงษ์ขึ้นมารักษาราชการเมืองร้อยเอ็ด
 และจัดการเผาศพพระยาขัติยวงษาบิดา ครั้นพระพิไชยสุริยวงษ์
 กลับขึ้นไปถึงเมืองโพนพิไชยแล้ว ได้พาอุปยกครอบครัวมาตั้ง

บ้านเรือนอยู่ในจวนพระยาขัติยวงษาบิดา และได้พร้อมด้วยพระ
รัตนวงษา (พู่) เมืองสุวรรณภูมิ ราชบุตร (สุวรรณ) ว่าที่
อุปฮาดกรมการเมืองร้อยเอ็ด จัดการปลงศพพระยาขัติยวงษา
เสร็จแล้ว เวลา กลางคืน นัดเล่นไปกัน ณ หอนั่งในจวนพระยา
ขัติยวงษา มีชายคนร้ายลอบเอาทวนแทงพระพิไสยสุริยวงษ์ถูก
ที่ท้องทะลุถึงไส้ขาด จตาย

พระพิไสยสุริยวงษ์ มีบุตรชายได้รับนามสัญญาบัตร ๕ คน
คนที่ ๑ ชื่อท้าวสาร คนที่ ๒ ชื่อท้าวเสอ คนที่ ๓ ชื่อท้าวโพ
คนที่ ๔ ชื่อท้าวจาก และคนที่ ๕ ชื่อท้าวทอง

กรมการเมืองร้อยเอ็ดบอกเรื่อง ชายคนร้ายลอบแทงพระ-
พิไสยสุริยวงษ์ตายนั้น ลงไปยังกรุงเทพมหานคร ฯ พณ ฯ ที่
สมุหนายกจึงมีตราขันทหาราชบุตร (สุวรรณ) ว่าที่อุปฮาด
ราชวงศ์กรมการวงศ์วารของพระยาขัติยวงษาลงไปกรุงเทพมหานคร
ทั้งสิ้น สั่งให้ไต่สวน ได้ความจริงว่าราชบุตร (สุวรรณ) ว่า
ที่อุปฮาดจ้างจันจันเอาทวนแทงพระพิไสยสุริยวงษ์ แล้วโปรดให้
เอาตัวจำขังไว้ในทิม ยังหาได้ตัดสินลงโทษประการใดไม่ ราช
บุตร (สุวรรณ) จ้างให้ผู้หญิงที่รักใคร่กันไปช้อยาพิษมากินตาย
อยู่ในทิม ราชบุตร (สุวรรณ) มีบุตรชายคนหนึ่งชื่อท้าวกวด
ครั้นราชบุตร (สุวรรณ) ตายแล้ว มีตราโปรดเกล้า ฯ ให้ราชวงศ์
(คำมั่ง) เป็นผู้ว่าราชการเมือง ท้าวจันเป็นที่อุปฮาด ท้าวพู่

บุตรราชวงศ์ (หล้า) เป็นราชวงศ์ ท้าวกำบุตรพระยาขัติยวงษา
 เป็นราชบุตรเมืองร้อยเอ็ด และมีท้องตราพระราชสีห์ให้พระรัตน-
 วงษา ผู้ว่าราชการเมืองสุวรรณภูมิเป็นตราการ รวบรวมทรัพย์
 สมบัติราชบุตร (สุวรรณ) ได้แจกมฤตกของพระยาขัติยวงษา
 ให้แก่บุตรภรรยาเสร็จแล้ว พระขัติยวงษา (คำมิ่ง) ว่าราชการ
 เมืองอยู่ได้ ๓ เดือน ถึงแก่กรรมในระหว่าง จุลศักราช ๑๒๑๓
 เมืองแสน เมืองจันทร์ กรมการเมืองร้อยเอ็ด บอกขอให้อุปฮาด
 (จัน) บุตรราชบุตรซึ่งเป็นคนวงศ์อื่นเป็นผู้ว่าราชการเมือง ราช-
 วงศ์ (พู) บุตรราชวงศ์ (หล้า) เป็นอุปฮาด ราชบุตร (กำ)
 บุตรพระยาขัติยวงษาเป็นราชวงศ์ ท้าวสารบุตรพระพิไสยสุริยวงษ์
 เป็นราชบุตรเมืองร้อยเอ็ด รับราชการฉลองพระเดชพระคุณต่อมา
 ได้ ๓ ปี ราชวงศ์ (กำ) ถึงแก่กรรม ราชบุตร (สาร) ได้เป็น
 ที่ราชวงศ์ ท้าวโพธิสารบุตรพระยาขัติยวงษาได้เป็นที่ราชบุตร
 รับราชการต่อมาได้อีกพิเศษ พระขัติยวงษาผู้ว่าราชการเมือง
 มีบอกแต่งให้อุปฮาด (พู) กับราชวงศ์ (สาร) ท้าวเพี้ยกรมการ
 เจ้าหมวดนายกอง คุมตัวเลขไปสักข้อมือดำต่อเจ้าคุณพระยา
 กำแหงสงคราม แม่กองสักเลข ซึ่งตั้งสักเลขอยู่นเมืองยโสธร
 ครั้งนั้นจำนวนเลขเมืองร้อยเอ็ด คงได้สักเป็นคน ๑๔,๔๕๔ คน
 เพราะยังไม่ได้แบ่งปันเขตต์แดนแก่กัน และกัน เลขผู้ใดอยู่
 เขตต์แขวงเมืองใด ก็นำตัวมาสักตามสบายใจ ครั้นพระยา
 กำแหงสงครามแม่กองสัก กลับจากยโสธรลงไปกรุงเทพฯ แล้ว

อุปฮาด (พู่) ถึงแก่กรรม

จุดศักราช ๑๒๒๗ บัณฑิตอุปฮาด เกิดฝนแล้งเข้าแพง เข้า
 เปลือกราคาบาทหนึ่งต่อชั่ง ท้าวกวตบุตรราชบุตร (สุวรรณ)
 รับประทวนเป็นที่ท้าวมหาไชย ก็คิดแยกออกจากเมืองร้อยเอ็ดไป
 ตั้งบ้านยางใยเป็นเมือง จึงโปรดเกล้า ๆ ให้ท้าวมหาไชย (กวต)
 เป็นที่พระเจริญราชเดช ผู้ว่าราชการเมือง ท้าวบัวทองบุตร
 อุปฮาด (พู่) เป็นที่อุปฮาด ท้าวสิงบุตรพระยาขัติยวงษาเป็น
 ราชวงศ์ ท้าวเถื่อนบุตรพระขัติยวงษา (จัน) เป็นราชบุตร ยก
 บ้านยางใยเป็นเมืองมหาสารคาม แบ่งไพร่พลจากเมืองร้อยเอ็ดไป
 ด้วย ๔๐๐๐ คน แต่ยังคงเป็นเมืองขึ้นเมืองร้อยเอ็ดอยู่ ในบั้น
 พระขัติยวงษา (จัน) เป็นโรครา ไพร่บ้านพลเมืองก็เกิดอด
 อาหารเพราะฝนแล้งเข้าแพง ราชวงศ์ (สาร) เมืองร้อยเอ็ด
 กับพระเจริญราชเดช ผู้ว่าราชการเมืองมหาสารคามเกิดวิวาท
 พ้องหากกล่าวโทษซึ่งกันและกันลงไปกรุงเทพมหานคร เพราะ
 เหตุราชวงศ์ (สาร) เมืองร้อยเอ็ดเป็นคนดุร้าย เทียวเข่นขนต์
 เอาดาพฟันศีรษะและปรับไหมลงเอาเงินแก่ราษฎรหลายราย พระ
 ขัติยวงษา (จัน) ผู้ว่าราชการเมือง จึงบอกขอให้ราชวงศ์ (สาร)
 เป็นที่พระขัติยวงษาแทนตัว และให้ราชบุตร (โพธิสาร) ซึ่ง
 เป็นบุตรน้อยพระยาขัติยวงษาเป็นอุปฮาด ให้ท้าวจันสีสุราชบุตร
 ราชวงศ์ (หล้า) เป็นราชวงศ์ ให้ท้าวเสือบบุตรพระพิไสยสุริยวงษ์
 เป็นราชบุตร เมืองร้อยเอ็ด และขอแยกเมืองมหาสารคามออก

จากเมืองร้อยเอ็ด ขึ้นตรงต่อกรุงเทพฯ ที่เดียว ครั้งนั้นเจ้าพระยา
ภูธราภัยที่สมุหนายกเป็นผู้ตัดสินในระหว่างต้นแผ่นดินพระพุทธ
เจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ทรงโปรดเกล้าฯ ให้เป็นไปตามใบบอก
ของพระขัติยวงษา (จัน) และให้พระขัติยวงษา (จัน) เป็น
จางวางกำกับเมืองร้อยเอ็ด ส่วนพระขัติยวงษา (จัน) เป็นหน้
สินจีนไทยลาวมากน้อยเท่าใด ให้พระขัติยวงษา (สาร) กับพระ
เจริญราชเดช รับใช้แทนให้คนละครึ่ง เป็นที่ตกลงยินยอมกันแล้ว
กราบถวายบังคมลากลับไปขึ้นมารับราชการยังบ้านเมืองตามเดิม

ครั้นถึงบวอกจัตวาศก ศักราช ๑๒๓๔ มีท้องตราพระราชสีห์
โปรดเกล้าฯ ขึ้นมาถึงหัวเมืองลาว เขมร ฝ่ายตะวันออกว่า ตัว
เลขเมืองนี้จะสมัครไปเมืองโน้น ตัวเลขเมืองโน้นจะสมัครมา
เมืองนี้ ก็อย่าให้เจ้าเมืองกรมการเกียจกันไว้ ให้ปล่อยไปตาม
ใจไพร่สมัคร ความทราบอยู่ในท้องตราพระราชสีห์นั้นแล้ว ตัว
เลขเมืองร้อยเอ็ดสมัครไปทำราชการขึ้นเมืองมหาสารคามเกือบ
หมดทั้งเมืองก็ว่าได้ เพราะเจ้าเมือง (สาร) เป็นคนครุร้าย เสพ
สุราเมามาย เทียวเมียนด้อมเหงราษฎรต่าง ๆ ชั้นกรมการใน
เมืองก็พากันสมัครไปอยู่กับพระเจริญราชเดชหลายคน

ครั้นถึงบจอนอกศก ศักราช ๑๒๓๖ โปรดเกล้าฯ ให้พระยา
มหาอำมาตย์ (ชั้น) เป็นข้าหลวงใหญ่ ขึ้นมาทำบัญชีสำมน
ครัวตัวเลขและเร่งเงินส่วยที่ขาดค้างอยู่กับหัวเมืองต่าง ๆ พระยา
มหาอำมาตย์ตั้งที่พักอยู่เมืองอุบลราชธานี พระขัติยวงษา (สาร)

ต้องคดีหลายราย จึงได้นำเอาช่างฝีมือไปให้แก่พระยามหา-
อำมาตย์ณที่พักเมืองอุบล คดีความซึ่งโจทก์หากี้แล้วไป

ครั้นถึงณเดือน ๑๑ ปีฉลูสัปตศก เกิดทัพโจรอ้ายฮ่อมาอ้าง
เวียงจันทน์ พระยามหาอำมาตย์แต่งตั้งให้พระเจริญราชเดชเป็นแม่
ทัพหน้า ราชบุตร (เสื่อ) เมืองร้อยเอ็ด เป็นนายกองคุมไพร่พล
ไปเข้ากองทัพเจ้าพรหมเทวา ฯ และพระยาไชยสุนทร รวมกัน
ณเมืองหนองคาย แล้วส่งให้พระขัติยวงษา (สาร) กลับคืนมา
รักษาราชการเมืองร้อยเอ็ดตามเดิม ครั้นพระยามหาอำมาตย์ยก
ทัพไปถึงเมืองหนองคายแล้ว ส่งให้ราชบุตร (เสื่อ) เมือง
ร้อยเอ็ด คุมไพร่พลไปเข้ากองทัพเจ้าพรหมเทวา ฯ เมืองอุบล
พระยาไชยสุนทรผู้ว่าราชการเมืองกาฬสินธุ์ ยกข้ามแม่น้ำโขง
ข้ามน้ำแกว่ง ห้วยมะเดื่อ ไปตีทัพฮ่อซึ่งตั้งอยู่ณค่ายสถาน
ค่ายโพหนทา กำลังเข้ารบพุ่งกันอยู่ ขณะนั้นอ้ายฮ่อแตกไปแต่
ค่ายวัดจันและซึ่งเข้าค่ายสถาน ค่ายโพหนทา ราชบุตร (เสื่อ) ยก
ไปสกัดรบอ้ายฮ่อณช่องประดู่ อ้ายฮ่อยกขึ้นยิงราชบุตร (เสื่อ)
ถูกที่มือขวาโลหิตไหล ไพร่พลเข้าพะยุงเอาราชบุตรหนีพ้น ครั้น
อยู่ได้ ๓ วัน อ้ายฮ่อก็แตกกระจัดกระจายออกจากค่ายหนีไป
จับตัวได้บ้างหนีไปได้บ้าง ครั้นราชการทัพแล้ว พระยามหา
อำมาตย์มีตราจุลราชสีห์ให้ขุนอักษรข้าหลวง อุปฮาดเมืองกมลา
ไสย มาตามเอาตัวพระขัติยวงษา (สาร) ฯ หลบตัวหนี ตาม
จับได้ณแขวงเมืองนครราชสีมา จำตรวนมันคงส่งขึ้นไปถึงพระยา

มหาอำมาตย์ณเมืองหนองคาย ได้ประมาณ ๓ เดือนเศษ พระ
 ขัติยวงษา (สาร) ถึงแก่กรรมณเมืองหนองคาย พระขัติยวงษา
 (สาร) เป็นผู้ว่าราชการเมืองอยู่ได้ ๘ ปี มีบุตรชายหลายคน
 แต่ไม่ได้รับนามสัญญาบัตรจึงไม่กล่าวชื่อไว้ในพงศาวดาร

ในปลายปีกุนสัปตศก ศักราช ๑๒๓๗ พระยามหาอำมาตย์
 มัตราจุลราชสีห์ แต่งให้พระราชบุตรบริหาร แต่ยังเป็นอุปฮาด
 เมืองกมลาไสย เป็นข้าหลวงมาทำบัญชีสามโนคร้วตัวเลขเมือง
 ร้อยเอ็ด เมืองมหาสารคาม พักอยู่ศาลารับแขกเมืองร้อยเอ็ด
 ระหว่างนั้นอุปฮาด (โพธิสาร) ออกไปอยู่บ้านท่าเสาทุ่ง ราชวงศ์

(จันศรีสุราช) เป็น ๒๒ ขุน ๒๓ ราชการบ้านเมืองจึงตกอยู่ในมือราช

บุตร (เสื่อ) ทั้งสิ้น

ครั้นเดือนอ้ายปีชวดอัฐศก ศักราช ๑๒๓๘ พระยามหา
 อำมาตย์แต่งให้คุณเลียง มหาตเล็ก เป็นข้าหลวงมาเก็บเงินส่วย
 เมืองร้อยเอ็ด เมืองมหาสารคาม ครั้นถึงเดือนยี่พระยามหา
 อำมาตย์ตั้งให้ราชบุตร (เสื่อ) เป็นผู้รักษาเมือง ราชวงศ์ (จัน
 ศรีสุราช) เป็นอุปฮาด ท้าวคำบุตรราชวงศ์ (หล้า) เป็นราชวงศ์
 ท้าวจ๊กหลานพระรัตนวงษาเป็นราชบุตร และสั่งถอนอุปฮาด
 (โพธิสาร) ออกจากหน้าที่ราชการ แล้วกลับลงกรุงเทพมหานคร

๒๒. เสาทุ่ง คือ เสาธง

๒๓. ขุน คือ โจรเรือนหรือกษัตริย์

ครั้นปีฉลูนพศก โปรดเกล้า ฯ พระราชทานสัญญาบัตรให้
ราชบุตร (เสื่อ) เป็นที่พระขัติยวงษา ผู้ว่าราชการเมืองร้อยเอ็ด
พระขัติยวงษา (เสื่อ) มีบุตรชาย ๒ คน คนที่ ๑ ชื่อท้าวเครือ
คนที่ ๒ ชื่อท้าวโสม

ครั้นปีชวดสัมฤทธิศก ราชวงศ์ (คำ) ถึงแก่กรรม ครั้น
ปีเถาะเอกศก อุปฮาดถึงแก่กรรม

ครั้นปีมะโรงโทศก โปรดเกล้า ฯ พระราชทานนามสัญญา
บัตร ให้ราชบุตร (จ๊ก) ต่างวงศ์เป็นที่อุปฮาด ท้าวสุริย (แพ้ว)
บุตรท้าวสุริย (วงษ์) ต่างวงศ์เป็นราชวงศ์ ท้าวเครือบุตรพระ
ขัติยวงษา (เสื่อ) เป็นราชบุตร เมืองร้อยเอ็ด แล้วโปรดให้
ท้าวโพน้องพระขัติยวงษา (เสื่อ) เป็นพระจ้านงค์ไชยธวัช ผู้ว่า
ราชการเมืองธวัช ครั้นกลับขึ้นมาถึงบ้านสาธิตา อุปฮาด (จ๊ก)
พระจ้านงค์ไชยธวัชถึงแก่กรรม พระขัติยวงษา (เสื่อ) ขอให้
ท้าวเพี้ยบุตรท้าวสุริยวงษ์ เป็นอุปฮาด ให้ราชบุตร (เครือ) เป็น
ราชวงศ์ ท้าวทองบุตรพระพิไสยสุริยวงษ์เป็นราชบุตร

ครั้นปีมะเมียจัตวาศก ศักราช ๑๒๔๔ พระขัติยวงษา
(เสื่อ) ถึงแก่กรรม เป็นเจ้าเมืองได้ ๗ ปี อุปฮาด (แพ้ว) เป็น
ผู้รักษาเมือง ครั้นปีมะแม ราชวงศ์ (เครือ) ถึงแก่กรรม

ต่อถึงปีจอขุศก ศักราช ๑๒๔๘ โปรดเกล้า ฯ ให้อุปฮาด
(แพ้ว) วงศ์อื่นเป็นที่พระขัติยวงษา ผู้ว่าราชการเมือง และพระยา
มหาอำมาตย์ข้าหลวงใหญ่ ซึ่งตั้งอยู่เมืองนครจำปาศักดิ์ มีตรา

จตุรราชสีห์ ให้ท้าวสารบุตรราชวงศ์ (คำ) เป็นอุปฮาด ให้ท้าว
 สุเมนบุตรอุปฮาด (พู่) เป็นราชวงศ์ ให้ท้าวอุทาบบุตรท้าวสุริยวงษ์
 เป็นราชบุตร รับราชการต่อมา ถึงบิณฑุ ราชวงศ์ (สุเมน) ถึง
 แก่กรรม

ถึงปี ร.ศ. ๑๐๘ (พ.ศ. ๒๔๓๒) โปรดเกล้า ฯ พระราชทาน
 นามสัญญาบัตรให้อุปฮาด (สาร) เป็นที่อุปฮาด ผู้ช่วย (พร)
 บุตรท้าวไชยเสน หลานพระยาขัติยวงษา เป็นราชวงศ์ ราชบุตร
 (อุทา) เป็นราชบุตร แต่ราชวงศ์ถึงแก่กรรมเสียที่กรุงเทพฯ ฯ
 พระขัติยวงษา (เพ้า) ได้รับพระราชทานเหรียญที่ระลึกในการ
 สมโภชพระนคร ๑ อุปฮาด (สาร) ราชบุตร (อุทา) ได้รับ
 เหรียญทองแดงคนละดวง ในปลายปี ร.ศ. ๑๐๘ พระขัติยวงษา
 (เพ้า) บวช ถึงต้นปี ร.ศ. ๑๐๙ (พ.ศ. ๒๔๓๓) พระขัติยวงษา
 (เพ้า) ถึงแก่กรรม อุปฮาด (สาร) เป็นผู้รักษาเมือง

ครั้นปี ร.ศ. ๑๑๐ (พ.ศ. ๒๔๓๔) พระเจ้าน้องยาเธอ
 กรมหลวงพิชิตปรีชากร แต่งให้นายร้อยโทเล็ก พระสุจริต
 รัฐการี เป็นข้าหลวงรักษาราชการเมืองร้อยเอ็ดต่อมา

ถึงต้นปี ร.ศ. ๑๑๒ (พ.ศ. ๒๔๓๖) โปรดให้เมืองร้อยเอ็ด
 ไปขึ้นกับจมนวิชัยยุทธเดชาภรณ์ ข้าหลวงเมืองมหาสารคาม เวลา
 นั้นเกิดวิวาทกันกับฝรั่งเศสเสียมโบก จมนวิชัยยุทธ นายร้อย
 โทเล็ก อุปฮาด (สาร) เมืองร้อยเอ็ด กุมไพร่ ๘๐๐ คนไปขัด
 ตาทัพอยู่ณเมืองเขมราฐ จึงโปรดให้พระสิทธิศักดิ์สมุทรเขตร์เป็น

ข้าหลวงจังหวัดมหาสารคาม บังคับการถึงเมืองร้อยเอ็ด เมือง
สุวรรณภูมิ

วันที่ ๑ เมษายน ร.ศ. ๑๑๔ (พ.ศ. ๒๔๓๘) พระสิทธิศักดิ์
สมุทเขตต์ ข้าหลวงเมืองมหาสารคาม มีหนังสืออ้างรับสั่ง
ข้าหลวงต่างพระองค์ สำเร็จราชการมณฑลอีสาน ให้ชานนท์
(เหล่า) บุตรอุปฮาด (แสนเมือง) ว่าที่อุปฮาด เมืองกลางบุตร
เมืองโฮม ว่าที่ราชวงศ์ เมืองร้อยเอ็ด และสั่งให้ส่งถาดหมาก
คนโทถม กับกะบั้งเงิน ยันตร์ทองคำผูก ๑ สาย เครื่อง
กินลมยอดทองคำ ๑ สำรับ ซึ่งเป็นเครื่องยศของเจ้าเมืองเก่าๆ กับ
ดวงตราเครื่องราชอิสริยาภรณ์ ที่พระราชทานแก่พระขัติยวงษา
(เสื่อ) ๑ ดวง ไปยังพระสิทธิศักดิ์ข้าหลวง ขาดค้นไม่พบแต่
ดวงตราเครื่องราชอิสริยาภรณ์อย่างเดียว นอกจากนั้นได้ส่งไป
ยังพระสิทธิศักดิ์สมุทเขตต์เสร็จแล้ว และในปี ร.ศ. ๑๑๔ นั้น
พระสิทธิศักดิ์ ข้าหลวงส่งปืนสนับเดือร์ ๔ บอก ปืนคาบศิลา
อย่างเก่า ๖ บอก รวม ๑๐ บอก มาไว้สำหรับเมืองร้อยเอ็ด
แต่เป็นปืนชำรุดเสียโดยมาก ใช้หาได้ไม่

ครั้นถึงปี ร.ศ. ๑๑๕ (พ.ศ. ๒๔๓๙) พระสิทธิศักดิ์สมุท-
เขตต์ ส่งปืนแม็กเคอร์อย่างยาว ๑๐ บอก ปืนตัน ๙๕๐ นัด
มาไว้สำหรับเมืองร้อยเอ็ด

วันที่ ๒๕ มกราคม ร.ศ. ๑๑๘ (พ.ศ. ๒๔๔๒) พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นสรรพสิทธิประสงค์ เสด็จตรวจราชการพักอยู่ณวัดสระทอง เมืองร้อยเอ็ด มีลายพระหัตถ์ตั้งให้ชานนท์ว่าที่อุปฮาด เป็นพระสตาเนกประชาธรรม ตำแหน่งปลัด ตั้งให้เมืองกลางเป็นพระสตานันต์ประชาธร ตำแหน่งยกربัตร์ รับราชการฉลองพระเดชพระคุณต่อมา

ถึงต้นปี ร.ศ. ๑๑๙ (พ.ศ. ๒๔๔๓) อุปฮาด (สาร) ผู้รักษาเมืองถึงแก่กรรม อุปฮาด (สาร) เป็นผู้รักษาเมืองได้ ๑๐ ปี แต่ห้ามบุตรชายหญิงแต่สักคนไม่ พระสตาเนกประชาธรรม เป็นผู้รักษาเมืองแต่วันนั้น ต่อมาถึงปลายปี โปรดเกล้าฯ ให้พระพินิจสาราเป็นข้าหลวงบริวารร้อยเอ็ด พักอยู่ทุ่งตาเล แล้วย้ายมาตั้งพักอยู่ ณหัวบึงพระลานไชยทิศใต้ทุกวันนี้

ครั้นปี ร.ศ. ๑๒๑ (พ.ศ. ๒๔๔๕) เกิดไข้ป่าณ เวลานั้นพระพินิจสาราไม่อยู่ หนีลงไปกรุงเทพฯ พระสตาเนกประชาธรรม

ได้จัดการตามรับส่งข้าหลวงต่างพระองค์ และขุนมณฑลฯ ข้าหลวง

ผู้แทนพระพินิจสารา เกณฑ์คน ๑๐๐๐ คน เครื่องศัสตราวุธครบมือมารักษาป้องกันเมืองร้อยเอ็ด และจัดให้พระสตานันต์ประชาธร คุมไพร่พล ๕๐๐ คน ไปตั้งชุมน้อย อำเภอวัชบุรี

๒๔. ทน คือไป หรือไปจากที่อยู่ ไม่ใช่หลบหนีอย่างที่เรารู้จักกัน

๒๕. ชุมน้อย ๑ ชุมน้อยทนาย.

สำหรับจะปราบปรามผู้บุญ การณ์ก็สงบเรียบร้อยดี ครั้นเดือน
ตุลาคมในศกเดียวกันนี้ ข้าหลวงต่างพระองค์ มีลายพระหัตถ์มอบ
ราชการเมืองร้อยเอ็ด ให้พระสตาเนกประชารธรรมเป็นผู้ดูการ
ต่างพระเนตรพระกรรณ ขึ้นตรงต่อมณฑลทีเดียว

ครั้นต้นปี ร.ศ. ๑๒๒ (พ.ศ. ๒๔๔๖) พระพินิจสารากลับ
ลงกรุงเทพมหานคร ข้าหลวงต่างพระองค์มีลายพระหัตถ์หาตัว
พระสตาเนกประชารธรรมลงไปยังเมืองอุบล และให้คุมคนโทษ
อยู่ในเรือนจำ ๓๐๐ เศษ สรรพหนังสือราชการ สำนวนความ
ตัวคนที่เป็นลูกความทั้งสิ้นลงไปด้วย พระสตาเนกประชารธรรม
ได้จัดการไปตามรับสั่งเสร็จแล้วโดยเรียบร้อย แล้วกราบทูลลา
กลับคืนมารับราชการบ้านเมืองตามเดิมต่อมา

ถึงปี ร.ศ. ๑๒๓ (พ.ศ. ๒๔๔๗) โปรดให้เป็นผู้รักษารับ
ผิดชอบการคดี และเก็บเงินส่วยเมืองสุวรรณภูมิ กับโปรดให้
เป็นผู้ส่งราชการเป็นส่วน ๆ ตลอดเขตต์จังหวัดร้อยเอ็ด

ถึงวันที่ ๑๔ เมษายน ร.ศ. ๑๒๔ (พ.ศ. ๒๔๔๘) ได้รับ
พระราชทานนามสัญญาบัตร เป็นที่พระยาขัติยวงษา ผู้ว่าราชการ
เมืองร้อยเอ็ด และได้รับพระราชทานบำเหน็จความชอบ เครื่อง
ราชอิสริยาภรณ์ ตราช่างเผือกชั้นที่ ๔ คม ๑.